

Fra det historiske hobbyværksted - eller Nils Hybel som Sheherazade?

AF

ANDERS BØGH

Nils Hybel har publiceret en bog, som han kalder for *Danmark i Europa 750-1300* (Museum Tusulanums Forlag 2003). Det burde jo være interessant læsning for hans kolleger som professionelle middelalderhistorikere i dette land. Imidlertid har det allerede vist sig, at hans kollega, Niels Lund, er meget langt fra begejstring.¹ Dette har så fået Nils Hybel til yderligere at præcisere, hvad meningen med bogen er: »at give en personlig udlægning af Danmarks og Europas tilblivelseshistorie, så rent og upåvirket af andres arbejde, som det kan lade sig gøre... Bedst havde det været, hvis jeg aldrig havde læst en linie af, hvad andre historikere gennem tiderne har ment...Min bog er lige så meget tænkt som et dokument om mig og den tid og det miljø, jeg lever og har levet i, som en analyse af den tid og de problemstillinger den tager op«. ²

Der er altså tale om noget, som langt hen ad vejen lader sig parallelisere med erindringskrivning. Et udtryk for den ekstremt liberalistiske selvoptagethedens ånd, som grasserer i post- eller senmoderniteten, eller hvad moden nu dikterer os at kalde vor samtid. Danskerne dyrker mange mærkelige hobbies og Nils Hybels er naturligvis fuldt så legitim som at samle på ølkapsler fra hjemmebrygget øl. Noget skal fritiden jo gå med! Hvis Maren i Kæret og hendes venner dyrkede samme hobby, kunne der så efterhånden opbygges et interessant materiale til de p.t. så populære studier i historiebevidsthed. Imidlertid bliver forehavendet stærkt problematisk, fordi resultatet af hjemmebryggeriet er sat på tryk og er blevet til en bog, som i alt væsentligt fremtræder som et produkt, hvori der kan hentes viden om længst svundne tider. Meningen er da

¹ En ny måde at skrive Danmarkshistorie på – eller torvet i Isfahan?, Historisk Tidsskrift bd. 104, 2004 s. 218-226.

² Er der én historisk metode – eller svar til en ayatollah?, Historisk Tidsskrift bd. 104, 2004 s. 227.

også, som det fremgår af forordet, at bogen »aktualiserer denne fortid og giver den mening for en bredere kreds« (s. 7).

Men aktualisering og mening af/til fortiden lader sig kun praktisere med held, hvis man har et godt kendskab til denne fortid. Og her går det i mangt og meget galt for Nils Hybel, fordi han har valgt det løjerlige princip at se bort fra det, andre har skrevet, med mindre han tilfældigvis har kendskab til det – fra før han begyndte på bogen, må man tro. Nej, kilderne skal tale; dog kun om det de bliver spurgt (s. 17).

Principielt kunne man naturligtvis godt forestille sig, at en sådan fremgangsmåde ville føre til den bedst mulige historie, men det ville kræve en tid og en genialitet, som mere eller mindre skulle være lig summen af alt, hvad der er sat ind på sagen tidligere, plus noget mere. Det ved Nils Hybel naturligtvis godt, at han ikke kan præstere – derfor det personlige, hobbyagtige vidnesbyrd.

I det følgende skal jeg, så langt min viden strækker, forsøge at demonstrere uvidenheden. Men da vi nu er i gang, er det også nok værd at kaste et kritisk blik på den måde, de inddragne kilder bliver behandlet på; især da de bliver brugt til at skrive en hidtil uset – for mange formentlig chokerende – historie om måden, hvorpå vort fædreland blev til. Kan de holde til den behandling?

Lad os starte med uvidenheden:³ Kong Svend Estridsen efterfulgtes angiveligt af sine *tre* sønner i de følgende 60 år (s. 95). De hed, mig bekendt, Harald Hén, Knud den Hellige, Oluf Hunger, Erik Ejegod og Niels – tæl selv! Der forekom tre »kirkekampe« 1241 til 1320. Ærkebisp Jens Grand var ifl. Hybel hovedperson i den sidste, som endte med, at han i modsætning til de to første stridbare bispere blev i sit embede, men striden blev først afsluttet 1319 (s. 244f). Jens Grand opnåede imidlertid på pavens foranledning både at blive ærkebisp i Riga og i Bremen i håb om derved at bringe ro til den danske kirke. Ærkebisp Esger Juul, som normalt får æren for den tredje kirkekamp, hører vi intet om, skønt det var den, der sluttede i 1319. At det svenske ærkesæde oprettes både 1157 og som sædvanligt 1164 (endda på samme side – 185) hører vel til i afdelingen for sjusk. Når leding og landeværn gøres til ét og det samme (s. 200), ville det have været heldigere om Erik Kjersgaards artikel om leding og landeværn⁴ var indgået i forfatterens læsning. Ledingsvæsnet er i det hele et halsbrækkende emne at beskæftige sig med, hvis man ikke har sat sig ind i litteraturen om emnet. Det er således meget

³ Jf. også Niels Lund anf. arb. s. 220ff.

⁴ Leding og landeværn, Tage E. Christiansen m.fl. (red.): *Middelalderstudier. Tilegnede Aksel E. Christensen på tresårsdagen 11. september 1966*, 1966.

lidt betryggende, når innebønder, hvilket normalt betyder skatteydende selvejerbønder, fritages for leding (s. 236). Det samme gælder fritagelsen af bisper, fyrstelige lensmænd og de virkelige magnater (s. 237). Sidstnævnte gruppering er det vanskeligt at forholde sig til, da der jo tilsyneladende er tale om nogle andre end de to førstnævnte kategorier. Bisper og fyrstelensmænd aflagde imidlertid ed til kongen, hvor de netop og især forpligtede sig til at tjene ham i krig. Bispernes pligt til at deltage i ledingstogter var såmænd et af hovedemnerne i de allerede omtalte såkaldte kirkekampe, i litteraturen om hvilke man kan erkyndige sig om, at kongerne så langt fra var enige med Nils Hybel i denne sag. Når det endvidere gøres frivilligt for herremænd at deltage i ledingsudbud, dog mod en betaling, hvis de ikke ønskede at deltage, står vi tilbage med landboerne (fæstebønder) plus en ikke nærmere bestemt kategori kaldt »havnebønder« som de eneste faste bidragydere, skønt det fremgår af Jyske Lov, at herremænd (normalt) yder deres fulde forpligtelse i ledingssystemet, når »de vover deres hals for kongens og for landets fred« (JL III, 18). Der hvor Nils Hybel ser en frivillighed, plejer andre at se straffebestemmelser for den herremænd, der ikke opfylder sine forpligtelser. De angivelige frikøbsbeløb fra de krigsfor-skrækkede herremænd kunne så ifølge Nils Hybel bruges til at betale lejetropper med. Overraskende nok synes disse allerede i 1200-tallet eller senest i begyndelsen af 1300-tallet at have været fodfolk/infanteri (s. 237f). Lejet infanteri plejer ellers at dukke op en del senere i Danmarkshistorien.

Retshistorie viser sig også at være et vanskeligt emne for den ubevæbnede kildelæser. Jyske Lovs fortale tilskriver landets høvdinger særlige opgaver i retsplejen. I stedet for Nils Hybels gætterier på, hvem disse kan tænkes at have været (s. 232), bør man langt foretrække Erik Ulsigs indgående analyse af dette.⁵ Værre går det imidlertid, når vi får at vide, at kongens ombudsmand, hvis dømte ikke betalte bøder, trådte til mod et honorar på tre mark, kendt som »kongens ret« (s. 232). Nej, med en bødedom, dvs. forpligtelse til at betale skadelidte erstatning, fulgte i mange tilfælde automatisk en bøde til kongen på tre mark. Og helt galt går det, når vi præsenteres for en domstol, der hedder den »kongelige bandret«, som oven i købet skulle være omtalt i Skånske Lov og Valdemars Sjællandske Lov. Den bliver så i det Herrens År 1280 afløst af rettertinget (s. 233). Sidstnævnte har jeg hørt om før, men aldrig, at dets fødsel skulle kunne tidsfæstes så nøje. Den kongelige bandret derimod har jeg tidligere kun hørt omtalt som kongens ret til at udstede befa-

⁵ Valdemar Sejrs kongemagt, O. Fenger og Chr. R. Jansen (red.): *Jyske Lov 750 år*, 1991.

linger til indbyggerne under trussel om straf. Fremstillingen af retsforholdene omkring ægteskab og utroskab (s. 148f) virker heller ikke ganske betryggende, idet der bl.a. helt ses bort fra, at hele området efter kirkens mening hørte under dens jurisdiktion, hvorfor vi ikke kan gå ud fra, at forholdene er udtømmende behandlet i landskabslovene. At ægtefæller havde særbørn lader sig bedst forklare med, at der var tale om enker og/eller enkemænd, selvom den moderne bevidsthed åbenbart straks tænker på skilsmisser som baggrund for dette. At ærkebisp Eskil sættes til at lede ekspansionen/korstogene mod de baltiske lande i 1180'erne (s. 217), selvom han var blevet pensioneret i 1177, er der vist ingen kilder der beretter om, litteraturen gør det i hvert fald ikke. Derimod kan den godt fortælle om tilløb til vurdering af den danske jord før 1200-tallet, selv om man ikke får det indtryk på side 222.

At de fleste af ovennævnte eksempler stammer fra bogens senere dele kan skyldes nærværende skribents belæsthed eller mangel på samme, men vel også, at forehavendet bliver jo mere halsbrækkende jo mere kilde materiale og dermed jo flere oplysninger, der bliver at holde styr på, hvilket vi andre jo så kompenserer for ved at læse i dertil egnet litteratur. Imidlertid kan det være, at Nils Hybel ikke mener, det ovennævnte er voldsomt interessant eller væsentligt. For bogens formål er helt klart, udover den nævnte navlebeskuen, at give os en ny fortælling om et geografisk område, som først bliver til noget som helst takket være en europæisering, der groft sagt er på plads o. 1200, hvor det da også – pudsigt nok – først er blevet til et samlet af andre magter uafhængigt kongerige.

Denne europæisering består bl.a. af en overgang fra en såkaldt tributær tilegnelsesform til en middelalderlig/feudal. Bogens næstsidsde kapitel hedder således »Det feudale Danmark«. At Danmark i den behandlede periode får feudale træk, er der vist ikke længere nogen, der vil bestride – undtagen de, der får røde knopper af ordet 'feudalisme'. Der er dog nok nogen, der vil bestride den her foreliggende udlægning af temaet: På toppen har vi ifølge Hybel en centralmagt bestående af kongen og rigets bedste mænd, hvorunder befinder sig jordejende herremænd knyttet i et gensidigt troskabs- og beskyttelsesforbund til denne centralmagt. Det overraskende er så, at rigets bedste mænd *alle* har herremænd knyttet til sig, især når rigets bedste mænd udlægges som »biskopperne, hertugen af Sønderjylland, de andre lensmænd og landets største jordbesiddere i øvrigt« (s. 242). Dette stemmer mildt sagt ikke så godt med Jyske Lov (III,8), som foreskriver, at kun kongen, fyrstelige lensmænd af kongeblood og bisper må tage herremænd. Man kan godt få en mistanke om, at bestemmelsen er

kommet med i Jyske Lov, fordi det ikke altid har forholdt sig sådan, selv om meningen er at fastsætte, fra hvilke geografiske områder de nævnte herrer må rekruttere deres mænd. Men i og med, at herremandsstatus i voksende omfang havde fået klare konsekvenser m.h.t. skattebetaling og tjenestepligt, kræver det stærk og omhyggelig dokumentation, hvis man vil hævde, at denne bestemmelse ikke blev overholdt. Noget sådant ses ikke i bogen. Når »de andre lensmænd« partout skal med blandt de, der havde herremænd, må det være for at ophæve det hævdvundne skel mellem feudale fyrstelen og embedslen. Dette gøres allerede tidligere (s. 225), hvor de almindelige og langt mest udbredte embedslens indehavere uden noget påviseligt grundlag udnævnes til kongelige vasaller (jf også s. 208f, hvor konklusionen forudsætter, at man ser helt bort fra disse). Hermed opnås vha. et par udokumenterbare glidninger et principielt landsomfattende system af feudalisering i flere led som standarden var i det øvrige Vesteuropa. Det kan man ikke læse andre steder, men altså næppe heller få ud af en uhildet læsning af kilderne.

Projektet gribes an på den hidtil usete måde, at 'Europas' og Danmarks fremvækst skildres parallelt: »Danmarks fødsel var en integreret del af Europas dannelse« (s. 15), og minsandten om ikke disse processer var så integrerede, at det er »forsvarligt at bruge viden om forhold i den omgivende europæiske verden til at belyse danske forhold« (s. 14). Formålet er altså ikke at undersøge, i hvilket omfang det giver mening at betragte Danmarks udvikling som led i en almindelig europæisk udvikling. At dette er tilfældet er en apriorisk præmis. Derfor må det feudale Danmark altså være skruet sammen på samme måde som andre steder, uanset hvad kilderne siger. Kilderne synes således kun at få lov til at tale, hvis de siger noget, der passer i forfatterens forudbestemte kram.

Dette gælder så tilsyneladende også tesen om, at Danmark først o. 1200 bliver et selvstændigt kongerige. Indtil da var det enten ikke et rige eller også et område, der var feudalt underlagt den tyske kejser, en vasalstat – som det meste af det øvrige Europa. I vikingetiden var Danmark således angiveligt slet ikke på noget tidspunkt et samlet rige. Denne overraskende konklusion opnås ved konsekvent at foretrække enhver læsning af kilderne, der kan trække i den retning. Dette gælder således de frankiske Rigsannaler; og Adam af Bremens voldsomt omdiskuterede og analyserede værk tages således for første gang i nyere tid konsekvent for gode varer uden tanke for, at Adams formål var at forherlige den Hamburg-Bremensiske ærkebisperstol og sværte dens modstandere. Omvendt tages der intet hensyn til, at Ottar og Wulfstan allerede i 800-tallet tilsyneladende beskriver Danmark som ét rige af stort

set samme udstrækning som senere. Kilderne til vikingetidens historie om det danske territorium stritter jo imidlertid i mange retninger, selv om en del taler for en lidt mindre kaotisk beskrivelse af forholdene, end den der fremlægges i denne bog. Imidlertid bliver man, som allerede Niels Lund er blevet, slemt overrasket, når man får at vide, at det er nærliggende at se alle Harald Blåtands berømte anlægsarbejder: Dannevirke, Ravning Enge-broen, Trelleborgene og sågar den store Jellingesten »som resultat af tysk overherredømme over de danske herskere«, »for at hævde tysk ret og kontrol over Jylland og de danske øer« (s. 81, jf. 80). Ja, Jellingestenen kan såmænd også være fremstillet af Svend Estridsen (s. 79)! Svend Tveskæg og Knud den Store må også lide den tort ikke at have styr på det senere danske rige. For Svends vedkommende er det temmelig uklart hvorfor, for Knuds fordi han ikke slog mønt i Ribe, Slesvig og Odense – ergo havde han ikke styr på disse områder!⁶ Bedre går det for Svend Estridsen, der har herredømmet over hele riget – ifølge Adam af Bremen. Så kommer der en periode på ca. 55 år, hvor Svends sønner må slås med manglende intern suveræniteten i riget, men uden indblanding udefra; bortset fra, at riget tilsyneladende opfattes som len af Skt. Peters stol i Rom. Efter det famøse mord i Haraldsted 1131 appelleres der til kong Lothar af Tyskland, og den tabende prins Magnus underlægger sig i den forbindelse i en kort periode denne. Herefter skal vi frem til 1151 og især til året efter, hvor kejser Frederik Barbarossa klart nok opfatter Svend og Knud som vasaller, efter at de begge har søgt hjælp hos ham mod hinanden og i den forbindelse anerkendt ham som deres lensherre. Denne status påtager også Valdemar (den Store) sig, men ved hans død 1182 er det slut. Det indrømmes tøvende, at »det er sikkert rigtigt, at [efterfølgeren] Knud aldrig blev kejserens vasal« (s. 204). Alligevel kan vi senere læse, at »Danmark blev først et selvstændigt feudalt europæisk rige, efter det i begyndelsen af 1200-tallet endeligt lykkedes at tilbagevise ethvert krav om udenlandsk herredømme« (s. 261) – hvordan det så skal forstås. Selv hvis vi mod forventning accepterer Harald Blåtand som tysk vasal til sin død, er der altså kun belæg for, at danske konger var tyske vasaller i et par og tredive år af de følgende 200 – til Valdemar den Stores død. Denne periode sammenfattes som følger: »I de følgende århundreder fremstod de danske konger ofte som vasaller under de tyske kej-

⁶ Dette stemmer i øvrigt ikke så godt med én af de bøger, Nils Hybel er 'kommet til' at læse: Jørgen Steen Jensen (red.): *Tusindtallets danske mønter*, 1995 s. 48, s. 78, jf. også C.J. Becker (ed.): *Studies in Northern Coinages of the Eleventh Century*, 1981 s. 154. Herefter er det kun – det i øvrigt sjældent brugte møntsted – Odense, Knud tilsyneladende må undvære herredømmet over.

sere...ligeledes som pavevasaller. De var med andre ord ikke suveræne middelalderlige konger« (s. 177)! Her er der virkelig anvendt en særlig type læsebriller!

Som det muligvis er skinnet igennem ovenfor, kræver Nils Hybel imidlertid også en europæisk, feudal beherskelse af hele territoriet, før der er tale om suveræne middelalderlige konger. Før Valdemar den Stores tid må de tilsyneladende dele magten med mere eller mindre selvbestaltede lokale magthavere; men hvad værre er: Kongerne har tilsyneladende kun formel magt over den jord, de selv ejer/behersker direkte. Alle kongelige privilegiebreve fra Knud den Helliges i 1085 til Valdemar den Stores før 1170 tolkes i retning af, at kongen kun har særlige rettigheder på den jord, han selv ejer, for først i 1170 institueres en ledning under kongelig kommando (s. 197ff m.fl. steder). Belæget for de ringe kongelige muligheder er dels, at kongerne må acceptere ikke at kunne udskrive eller fortsætte ledingstogter i tilfælde af tilstrækkelig stor modstand, men heroverfor må enhver formel ret jo vige, dels hvad der må betegnes som *e silentio*-slutninger udfra privilegiebrevene, der jo af gode grunde ikke omtaler kongelige rettigheder udenfor det område, brevene beskæftiger sig med. Dog underbygges synspunktet med et par breve, hvor et til fordel for Esrom Kloster efter alt at dømme er fejllæst, mens et andet er overleveret i en så sen oversættelse til dansk, at vi ikke kan stole på den præcise ordlyd (s. 198). Kongerne havde altså hverken bøderettigheder, rettigheder over ledingen, ret til transport- eller arbejdsforpligtelser, ret til torveafgifter eller byskatter, vrag og danefæ (ejendomsløst gods) undtagen på egen jord før 1170! Herefter er der basis for kongelig beskatning og dermed for et middelalderligt feudalt kongedømme.

Til gengæld havde de før 1170 – dog tilsyneladende først fra Svend Estridsens tid – jordegodser, de kunne leve af. Før da måtte de nøjes med den nævnte tributære tilegnelsesmåde: røveri, tribut og gavegivning udenlands og »på hjemmefronten må man forestille sig principielt den samme form for usystematiseret og uregelmæssig tilegnelse af værdier og arbejdsydelse, krigstjeneste m.m.« (s. 97).

På Svend Estridsens tid (1047-74/76) havde man i mindst o. 800 år haft særdeles højt organiserede magtsystemer på det, der blev det danske territorium,⁷ endda med en skriftkultur i form af runerne; skriftkultur er jo noget, man normalt forbinder med højkulturer, civilisationer eller hvilket udtryk man foretrækker. Det er lidet troligt, at man så

⁷ Herom kunne man bl.a. erkynde sig på Nationalmuseets særudstilling for ikke så længe siden om »Sejrens Triumf – Norden i skyggen af det romerske Imperium« med det tilhørende katalog med samme titel redigeret af Lars Jørgensen m.fl., 2003.

længe kunne basere disse magtsystemer på et så primitivt grundlag som det af Nils Hybel beskrevne. Ressourcerne måtte jo i sidste ende komme fra jordens dyrkning, og denne kunne næppe opretholdes i tilstrækkeligt omfang under så anarkistiske forhold som hævdedet af vor forfatter, ligesom det er mere end vanskeligt at forestille sig de mange store anlægsarbejder, især efter ca. 700, som resultat af så usikre forhold.

Problemet bliver selve grundkonstruktionen: Danmarks udvikling som en integreret del af Europas. Inspirationen hertil stammer fra Robert Bartletts med rette højt besungne bog fra 1993 om *The Making of Europe*. Her som hos Nils Hybel skildres den middelalderlige (vest)europæiske fælleskulturs geografiske udbredelse fra kerneområderne i Det Frankiske Rige. Imidlertid har Bartlett ingen prætentioner om at skildre denne historie udtømmende inkl. fyldestgørende beskrivelser af, hvad den afløste, eller hvad der levede videre sideløbende. Interessen samler sig i øvrigt mest om de periferiområder, hvor ekspansionen stoppede. Bartletts ambition er således i hovedsagen blot en beskrivelse, som i epigoners hænder let bliver til den mest primitive form for kulturdiffusionisme. En beskrivelse af udviklingen på det danske territorium må imidlertid så vidt muligt tage sit udgangspunkt i, hvad det var, der mødte denne kultur, og hvorledes (dele af) den blev absorberet. I stedet for at gå ud fra, at der stort set ingen samfundsorganisation var, før de skriftlige kilder (tilfældigvis!?) begynder at fortælle om noget, der efterhånden ligner det europæiske mønster, kunne det fx være oplysende at tænke over, hvor længe processen varer. Fra de første kirker bliver bygget i Danmark til den officielle antagelse af kristendommen, går der langt over 100 år, og fra den officielle antagelse ca. 965 endnu ca. 100 år før fastafgrænsede bispedømmer med domkirker af sten og noget så basalt for den vesteuropæiske kirkeorganisation som klostre begynder at dukke op. Den 'primitive' kultur på det danske territorium var så sandelig sejlivet og mon ikke der blev forskelligt 'hængende', der gør, at en apriorisk skildring af europæiseringen af et Danmark på så bar bund er tæt på at kunne beskrives som en voldtægt af Danmarkshistorien.

Retfærdigvis skal det siges, at denne 'primitivisering' af den ældste Danmarkshistorie længe har været den fremherskende trend blandt historikere – i modsætning til arkæologerne, som trækker i den modsatte retning. Alligevel må det vist kunne siges, at primitiviseringsprisen går til Nils Hybel.

Sheherezade holdt sig i live i 1001 nat ved at fortælle eventyr. Nils Hybels eventyrlige historie er ikke egnet til at holde dansk middelalderhistorie eller historiefaget i det hele taget i live. Historie som viden-

skabelig praksis er en kollektiv, kumulativ affære. Kun ved omhyggelig stillingtagen til forgængerne og ved at tage kilderne alvorligt – herunder acceptere, at de har det med at modsige ens kongstanker – og underkaste sig den kritik og diskussion, som miljøet tilbyder, har vi en chance for at kunne opretholde noget, vi kan kalde videnskabelig historie. Og som professionel historiker med forskningsforpligtelse skal man lade sine produkter blive i skrivebordsskuffen, hvis man ikke er parat til at indgå i denne sociale praksis.